

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ

ЛЮБЕЦЬКА ВОЛОСТЬ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ – СЕРЕДИНІ XVI СТ.

З другої половини XV ст. Любецька волость відігравала ключову роль в оборонній системі Київського воєводства. На території волості протягом XV – XVI ст. продовжувалось формування околичних сіл, засновниками та володарями яких була служебна шляхта, що безпосередньо підпорядковувалась київському воєводі. За часів московського господарювання (1500-1508 рр.) практика осадження на землю військовослужбових елементів, вочевидь, не припинялася. З поверненням Любеча до складу Великого князівства Литовського, продовжується практика володарювання Любецьким замком київськими воєводами, що сприяло подальшій розбудові Любецької волості.

У 1507 р. Київське воєводство було відібране Сигізмундом I у князя Івана Львовича Мамає Глинського, а у наступному 1508 р. Любеч став володінням київського воєводи Єжи Монтовтовича (Монивидовича) [1, с.244; 2, с.12; 3, с.88; 4, с.51-52]. Того ж таки 1508 р. уряд київського воєводи обійняв Юрій Олександрович Гольшанський (1508–1511 рр.) [5, с.325]. Але, незважаючи на те, що у 1512-1522 рр. тривала чергова литовсько-московська війна, у 1516 р. Любеч був наданий О.Гаштольд у “вічність”. Вочевидь, це було зроблено з двох причин. По-перше, О.Гаштольд у 1471–1480 рр. обіймав уряд любецького державця, а по-друге, він був одружений з донькою В.Верейського, любецького “отчича” у 1483-1500 рр. Важливою була й праця О. Гаштольда на ниві військовій та дипломатичній, наприклад, саме він умовив кримських татар напасти влітку 1517 р. на Московську державу [4, с.62]. За даними П.Клепатського, Ольбрехт Гаштольд володів Любечем у 1516-1542 рр. Але, за іншими даними, О. Гаштольд помер у 1539 р. [6; 7, с.271]. Крім того, він посідав уряд канцлера Великого князівства Литовського і воєводи Віленського. Йому ж водночас належав і Остерський замок [8, с.140].

Якщо від останньої чверті XV ст. відомі лише поодинокі надання земель любецьким боярам, що дозволяє лише приблизно локалізувати кордони Любецької околиці, то від першої половини XVI ст. до нашого часу дійшов складений, на думку О.Русиної, у 20-х рр. XVI ст. (1527 р.(?)) “Реєстр Чернігівських границь” [9, с.296-298]. Як зауважує дослідниця, чернігівсько-любецький та гомельсько-любецький рубежі визначені у “Реєстрі” 1527 р. за допомогою мікротопонімів, які практично неможливо локалізувати [10, с.125]. Але, за нашими даними, більшість з них фіксуються на сучасній карті Чернігівщини. Незважаючи на те, що “Реєстр Чернігівських границь” був частково запроваджений у науковий обіг ще наприкінці XIX ст., відома лише одна спроба відтворити лінію кордонів Любецької волості на карті, здійснена П.Клепатським у 1912 р. [7, с.276-277].

О.Русина, докладно аналізуючи текст документа, обмежується лише нанесенням на сучасну карту Чернігівщини частини згаданих у реєстрі населених пунктів та топонімів, не проводячи саму лінію кордонів.

Згідно з “Реєстром”, кордон між Чернігівською землею, яка тоді належала Московській державі, та Любецькою околицею проходив по р. Пакульці до її гирла і там розділяв с.Плехово на дві частини (чернігівську і любецьку). Звідти він шов суходолом по “Брянцевим лозам” (лозняку, лозовому чагарнику. –) до гирла р.Руда і йшов далі по ній. Недоходячи до р.Білоус, він звертав “у лес у Гряду” (сучасне село Рудка), від неї – через Тесновий ліс (з XIX ст. відомі так звані Тисівські “дачі”) до р.Свішень, звідти – до р.Долга (у XVII-XVIII ст. вона перетворюється у Долге болото), від неї – до р.Холхоли (у тексті як Холхола, так і Олхола, відомий Олсохівський ґрунт та с.Олсоховка, яке існувало ще у 70-х рр. XIX ст. біля сучасних с.Бихальцовка (Биховець) та Малий Листвен (Листвен). Далі кордон пролягав до р.Дороган (Дорогінки), потім до Боянець (Буянок) у Сухий Вир (болото Замглай – через Суховирський “ґрунт”).

Північний кордон Любецької околиці із Гомельщиною проходив через Єриловичі (с.Яриловичі), далі – через Ігорівщину (Угорівщину – урочище та землю Утівщину) до р.Уті (сучасна р.Уть), від неї до р.Сожа, з його пониззя – до Соколиного Гнізда і далі до Колодичів і до Дніпра [10, с.125]. Село Колодовиці (Колодковичі) зустрічаємо 1595 р. у королівській “консервації” шляхтичу Григорію Силичу, з якої дізнаємось, що у с.Колодовиці “проживали люди прозвіаемые Ковпыничы” [11, арк.134-134 зв.], а от с.Ковпиничі існує і зараз неподалік від Дніпра поруч з Пустою Грядюю, Моховим та Козерогами. Можливо, що с.Колодовичі – це сучасне село Колочин на Дніпрі.

Упорядники “Реєстру” 1527 р. окреслили східний кордон Любецької волості по Дніпру, причому зауважувалось, що тут кордон ішов “не по селам, все пушею з Днепра у Дунипр” [10, с.125]. Розглядаючи кордони Любецької волості на Правобережжі, зазначимо, що вони розширились тільки після війни 1534-1537 рр., коли до Литви відійшли Гомельщина та Стародубщина [12, с.254; 13, с.119]. У середині XVI ст. на правому березі Дніпра любецький кордон починався на північ від с.Ісакевичі (Сакевичі) на Дніпрі, далі йшов на захід по р.Брагінка, через с.Уборок, с.Селець та Угльвіщину – до Брагіна й униз по р.Брагінці. До Любецької волості належали й три населені пункти на лівому березі Брагінки – замкові села Савичі, Пієрки (Пієрка) та, вочевидь, с.Колибань.

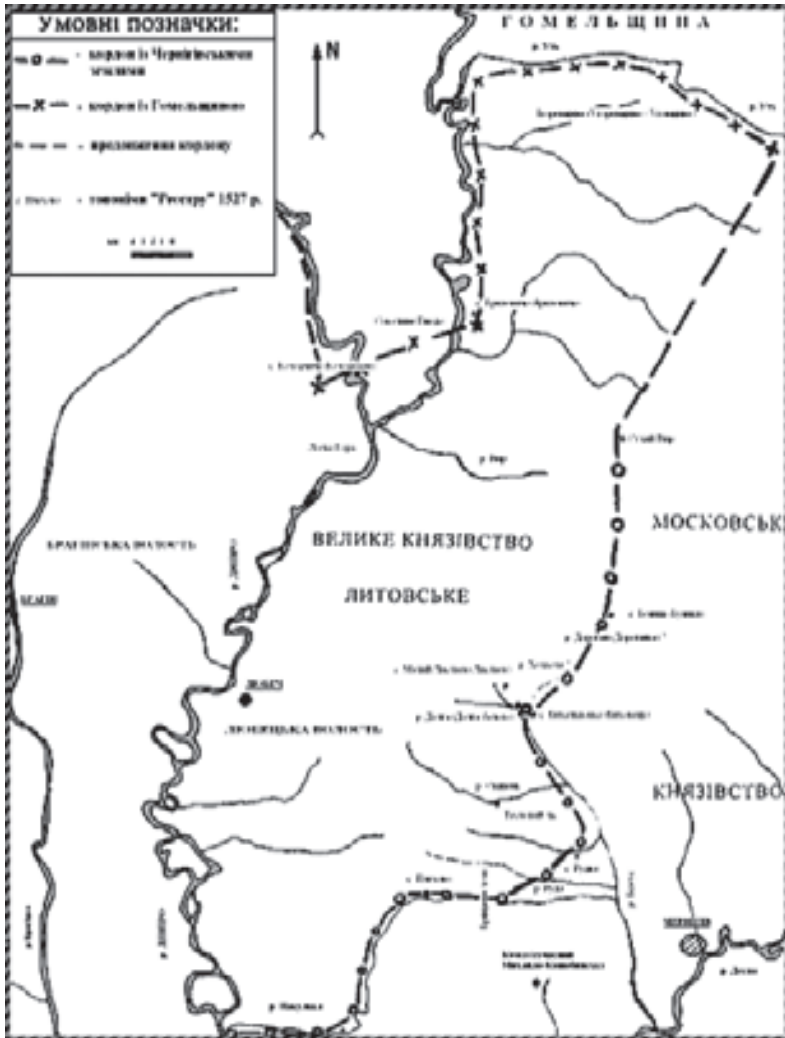
“Реєстр” свідчить, що деякі села, які у другій половині XVI – першій половині XVII ст. належали до Любецької околиці, стали чернігівськими. Так, село Патін (на думку О.Русіної, це с.Лопатні, Ю.Виноградський помилково ототожнював цю назву з с.Молотін, яке розташоване на північний захід від Пирятина [8, с.132]) – “черниговское городовое”, с.Малий Листвен названий володінням “владики брянского”, с.Великий Листвен належало Чернігову [8, с.300-302; 14, с.63-65].

Цікаво, що у документі стверджується принцип сталості кордонів: “А вступу нет черниговского и гомяном за границу у любецкое, а любечаном до них, бо ся они ни вво што не втупають, тую держать границу, як была с стародавна”[10, с.125].

Розглядаючи кордони Любецької волості першої половини XVI ст., О.Яблонівський зазначав, що вона була розташована на обох берегах Дніпра від кордонів Речицького повіту до рубежів Чорнобильської волості, на заході примикала до Брагінської волості (на певній відстані між річками Дніпром та Брагінкою), нижче, на сході, по правому березу згаданих рік доходила до Чернігівської землі [15, с. 520]. У цей період площа Любецької волості на Лівобережжі становила (у межах кордонів 1527 р.) близько 2897 кв. км. Після приєднання у 30-х рр. XVI ст. до Великого князівства Литовського Гомельщини площа волості на правому березі Дніпра була вже 1680 кв. км. Таким чином, загальна площа Любецької волості у першій чверті XVI ст. становила 2897 кв. км.

У першій половині XVI ст. різні категорії служебної шляхти Любецької волості отримують як старостинські (державницькі), так і великокнязівські пожалування на землю. Зауважимо, що великокнязівське пожалування надавало любецькому боярству вищий шляхетський статус. Так, земельні пожалування родини Ґаштольдів були надані підлеглий їм частині замкових слуг та частині боярства, тоді як вища боярська та зем'янська верстви, як і раніше, підпорядковувались київському

воеводі. Про це свідчить наявність синхронних пожалувань Сигізмунда I безпосередньо любецькій шляхті (з 1497 р. великий литовський князь одночасно був і королем Польщі).

Серед пожалувань О.Гаштольда було надання у 1526 р. земельних володінь боярам Більдухам, які здобули половину Зміївського "острова". У 1528 р. це володіння було затверджено лише за одним з представників цієї родини – попом Агафідом (Більдухою): "половину острова Змейского зо всіми (пожитками) поп(у) Агафіду, а тот поп церковь святого Евстафия маеть приставить". 5 квітня того ж таки року О.Гаштольд надав цій церкві й другу половину Зміївського "острова" (с.Змії біля Любеча) [16, арк.215 зв.; 17, С.40-41].

Родина Даничів отримала від О.Гаштольда с.Буянки [18, с.32-33]. З 1526 р. на Чернігівській землі відоме с.Тупичів, можливо, тоді ж родина Тупичів затвердила за собою це земельне володіння. Підтвердження на с.Кувечичі здобула родина Кувечичів [19, с.250; 15, с.520]. Вочевидь, значна частина пожалувань була надана після війни 1534-1537 рр. (в основному, на території Брагінської волості), коли до Великого князівства Литовського відійшли Гомель та Стародуб [13, с.119; 12, с.254].

Надання земельних володінь любецькому боярству було ускладнено постійною військовою загрозою. О.Лазаревський зазначав, що у першій половині XVI ст.

московські війська неодноразово руйнували Любецьку околицю [20, с.5]. Водночас Московська держава зміцнювала свої кордони. У 20-х рр. XVI ст. на литовсько-московському прикордонні, у тому числі й на порубіжжі в районі Дніпра, Московська держава сформувала систему “застав” та “станіць”, де сторожову службу несли путивльські козаки [21, с.122].

У 1522 р. між Московською державою та Великим князівством Литовським було укладено перемир'я на п'ять років, за яким Київ, Черкаси, Житомир, Овруч і Любеч “з волостями” залишилися за Литвою. Але Московське князівство не відмовлялося полишало спроб повернути регіон. У листі 1524 р. Сигізмунд I закидав московському князю Василю, що його стародубські намісники “Любеч к себе приворачивают”. У 1526-1527 рр. Москва зобов'язувалася не чіпати Любеча з волостями – “земель не воювати”. У 1536 р. знову розпочалися військові дії, і Любецький замок вкотре був зруйнований московським військом на чолі з князем Іваном Васильовичем Горенським [4, с.76; 22, с.632,640,684,686,746,753-754; 19, с.223].

Крім того, регіон потерпав від постійних татарських набігів. 1527 р. татари поверталися у Крим через Київщину [21, с.128]. У 1539 р. Сигізмунд I констатував, що з 1537 р. “иже люди великии поганство татарове идуць уверх Днепра тым шляхом... мимо Чернигова и на Лоеву гору, и оттоль бы они мели просто итти в тамошнее панство нашу великое княжество Литовское сказу и плен подданым нашим чинити” [23, с.17-18]. Але Любецький замок, очевидно, не постраждав, адже татари дуже рідко брали укріплені міста в облогу [13, с.144].

У 1539 р. О.Гаштольд помер. Невідомо, чи володарював у Любечі його син Станіслав (помер 1542 р.), перший чоловік Барбари Радзивіл (1520-1551 рр.). За даними П.Клепатського, володаркою Любеча стала удова Софія Гаштольд-Верейська [6; 7, с.271]. 18 січня 1547 р. С.Гаштольд-Верейська підтвердила права Івана Тарасевича на володіння озерами Зміївським та Глибоким неподалік Любеча [17, с.41; 24, с.144]. Крім того, вона затвердила права Семаковичів на Моравельщину (останні посилалися на це під час проведення ревізії 1622 р., наголошуючи на отриманні привілеїв від О.Гаштольда - “воєводи віленського та малжонки його”) [25, с.125]. За даними Н.Яковенко, Софія Гаштольд-Верейська померла у 1549 р. [5, с.306; 26]. Одразу після її смерті королівський ревізор Ян Шимкович провів опис Любецького замку (на жаль, текст його не зберігся) [7, с.271]. Не описувався Любецький замок і під час проведення ревізій Київських господарських замків 1545 та 1552 рр. [27, с.41,161-170]. Вочевидь, або у 1545 р. королівських ревізорів не допустила до Любеча С.Гаштольд-Верейська, або ж сама люстрація не проводилась у Любечі як приватному маєтку. Ревізія 1552 р. була ускладнена московською окупацією замку 1551-1552 рр. Цей випадок не можна назвати поодиноким – у люстраціях 1545-1572 рр. часом не знаходимо відомостей і про інші замки Київського воєводства – Чорнобиль, Остер, Канів, Черкаси [15, с.496; 28, с.74; 29, с.221].

Як вже згадувалось, з першої половини XVI ст. відомі не лише старостинські (державницькі), але й великокнязівські пожалування шляхті любецької волості. Як зауважував М.Довнар-Запольський, протягом першої половини XVI ст. тривав загальний процес формування зем'янського стану. Люстрації Київського воєводства 1545 та 1552 рр. являють собою довгий перелік сіл, що стали зем'янською власністю [30, с.111].

На думку О.Яблоновського, за Сигізмунда I (1506-1548 рр.) Любеч остаточно сформувався як “українний господарський замок” [2, с.2]. Саме за королювання Сигізмунда I було упорядковано і процедуру виїзду околичної шляхти на службу – вона була зобов'язана виставляти одного озброєного вершника з восьми “служб” [12, с.305]. Любецька шляхта мала збиратися у похід на заклик київського воєводи, якому безпосередньо підлягала. Відповідно, любецькому державці підлягали нижчі військовослужбові прошарки – слуги та бояри, на яких був покладений обов'язок замкової сторожі.

Формуванню шляхетської верстви сприяла поява першого Статуту Великого

князівства Литовського 1529 р. Серед обов'язків шляхти головним залишався виїзд на війну під загрозою втрати маєтностей, особливо це стосувалось боярства та зем'янства [31, с.137,143,146]. Значно розширювалися права шляхти, зокрема застерігалось її право на виїзд з країни з метою навчання “рицарській” справі (Розділ III, п.8). За дітьми шляхти зберігалися права на спадкові володіння (п.9). Гарантувалося належне ставлення до шляхетського “достоїнства” (п.10). Значну увагу Статут приділяв доказам шляхетства, причому свідками доказника могли стати і “окресні бояри-шляхта” (п.11) [31, с.148,149,150,207].

Водночас перший Литовський статут певною мірою погіршив становище служебної шляхти. Як зазначав О.Грушевський, за Сигізмунда I у судові функції державців увійшло право судити і бояр-шляхту [32, арк.82 зв.]. Справді, Статут 1529 р. надавав право судити зем'ян та шляхту воєводам, старостам та державцям [31, с.167,175]. Зовсім не регламентувалися права та обов'язки замкових слуг, знаходимо єдину згадку про “путних людей”, яких прирівнювали до бортників [31, с.202]. Як зауважує Н.Яковенко, Статут Великого князівства Литовського 1529 р. у цілому не розв'язав проблему взаємовідносин боярства-шляхти з магнатсько-князівською верхівкою [13, с.107-108].

Зазначимо, що у цей період власне шляхетський прошарок Любецького замку був незначним. До нашого часу не дійшов жодний автентичний привілей Сигізмунда I любецькій шляхті або ж його більш пізні достовірні копії. Відомі лише послання на них нащадків любецької шляхти. Але, на нашу думку, у першій половині XVI ст. любецька шляхта таки отримувала королівські грамоти, адже у багатьох привілеях Сигізмунда II Августа любецькій шляхті йшлося про втрату нею автентичних оригіналів під час численних воєн, пожеж чи руйнації маєтностей. Цікаво, що привілеї Сигізмунда I надавалися представникам як шляхетської, так і боярської верств Любецької округи.

1522 р. десятеро любецьких бояр “тегалися перед господарем... с паном Мартином Мелешковичем а Мышкою Холуневським о шляхетство свое, и повелили перед его милостью род братью свою”. Любецьким боярам Гапону Яцковичу, Богдану Петрашевичу, Левку Варваричу, ігумену Першку (?) Ігнатовичу, Зеньку Антюховичу, Парфену Величковичу, Дешку Коковичу, Сеньку Некрашевичу, Яцку Купріяновичу та Хомі Войниловичу Сигізмунд I “заложил рок” – “от понедельника третьей недели, вступивши в пост, за четыре недели”. У призначений час з'явилося усього п'ятеро бояр, у зв'язку з чим розгляд справи був перенесений – “по Велицедни в трех неделях” під загрозою “страченья” шляхетських прав [7, с.272-273]. За браком джерел подальший перебіг цієї справи не відомий, але родини Ігнатовичів та Антюховичів надалі відомі як міщанські, а Войниловичів та Величковичів – як шляхетські.

Великокнязівський привілей на володіння землями у Любецькій околиці отримала родина Зарецьких. “Фундатором” цього роду можна вважати Миколу Зарецького, “польського” шляхтича, “ротмистра у войску Литовському”, якому Сигізмунд I, “упревелевавши клейнотом, шляхетство надав, герб и разные недвижимые имена”. Микола Зарецький особисто отримав від Сигізмунда I герб Сліповрон та перстень з цим гербом [33, арк.1, 11, 40-41; 34, арк.14-14 зв., 48 зв.]. Але околична шляхта почала записуватись до польських гербових братств лише після 1569 р., тому важко сказати, чи справді Зарецький-Зенькович отримав герб від короля, але факт існування подібної родинної легенди становить неабиякий інтерес. Ми не знаємо, які землі отримали Зарецькі від Сигізмунда I, але відомо, що ця родина володіла багатьма маєтками. Сигізмунд II Август затвердив за ними частину Юшківської землі, Сигізмунд III надав їм частину с.Пушкарі та підтвердив права на володіння Юшківською землею з “островами” Зарецькими та Радутівськими (с.Радуль) [25, с.207; 35, с.58; 36, с.2].

Очевидно, у цей період отримала земельні пожалування і боярсько-шляхетська родина Савичів. О.Грушевський називав с.Савичі “серцем заселення регіону”, а люстрація 1616 р. фіксує дуже значну суму поборів з цього села (171 злотий 2 гроші) [37, арк.1].

Вочевидь, великокнязівський привілей здобула і родина любецьких бояр Козлових. У привілеї 1642 р., наданому Владиславом IV боярам Любецького замку Микиті Тарасовичу, Григорію Дороховичу, Федору Стефановичу, Ільку Лишковичу Козловим – “сами собою от всех братив своих Козлов”, стверджувалось, що вони отримали належну їм половину Газеницької землі ще за Сигізмунда I: “предки их еще за короля великого Зигмунда Первого, предка нашего на службе конной военной при замке любецком состояли, которых с потомками их с милости нашей королевской при той земле дарованой службе военной и теперь оставили”. Збереглися копії привілею польською та російською мовами, засвідчені 22 червня 1784 р. у Чернігівському повітовому суді [38, арк.59].

На привілеї Сигізмунда I, наданий родині любецьких шляхтичів Дуброва-Дубровських 1542 р. з “гербом Ворон, венец в зобе держащий” у 1793 р., посилалися перед Комісією по розгляду справ претендентів на дворянство нащадки цієї родини – козак Андрій з трьома синами [39, арк.258].

Після смерті у 1549 р. Софії Гаштольд-Верейської Любеч знов перейшов до київських воєвод. У 1544-1555 рр. уряд київського воєводи обіймав Семен (Фрідріх) Глібович Пронський (житомирський староста (1538-1539 рр.), брацлавський і вінницький староста (1540-1541 рр.), чернігівський державця (1549-1555 рр.) [5, с.311]. Скориставшись нагодою, московські війська захопили Любецький замок. Відомо, що у 1551 р. намісник київського воєводи у Любечі Матвій Кмит був захоплений у полон московсько-татарським військом та ув'язнений у Любецькій фортеці, де тоді ж і загинув. 1552 р. його родич та остерський староста Філон Семенович Кмит Чорнобильський відвоював Любеч у Московщини [24, с.12; 35, с.7; 40, с.141].

Новим намісником київського воєводи у Любечі став Іван Служка. Формально він був любецьким державцею впродовж 1551-1553 рр. (реально з 1552 р.) [7, с.270-271; 15, с.520]. 1552 р. Сигізмунд II Август у листі до канцлера Миколи Радзивіла наводить останні відомості з московського кордону, доставлені Іваном Служкою: “што ему дал знати наместник его любецкий, маючи ведомо з стороны Московского (князя. – І.К.) умысле его на панство наше” [23, с.77-81]. З 1553 р. старостинський уряд знову перейшов до родини Кмитів. У листі Сигізмунда III міщанам Любеча окремо підтверджувались права любецьких бояр, які отримали землі від любецького старости Григорія Матвійовича Кмита (сина любецького старости М.Кмита) [41, арк. 108 зв.-109].

Таким чином, у XV – першій половині XVI ст. продовжувався процес формування Любецької волості. Саме до цього часу відносяться перші земельні пожалування любецьким боярам. Уже у першій половині XVI ст. у Любецькій волості існувала сформована верства бояр-шляхти, з“явилися і зем'яни-шляхтичі. У першій половині XVI ст., коли Любеч належав родині Гаштольдів, розвиток військовослужбової верстви не припинявся. Поруч із земельними пожалуваннями на воєнному праві державців Любеча до цього часу належать і перші великокнязівські привілеї. Невдовзі після смерті у 1549 р. Софії Гаштольд-Верейської Любеч на короткий час знову був захоплений Московською державою (1551-1552 рр.). З 1552 р. замок перебував під юрисдикцією київських воєвод, які призначали на старостинський уряд Любеча своїх намісників.

Джерела та література:

1. Любавский М.К. Областное деление и местное самоуправление Литовско-русского государства ко времени издания Первого Литовского Статута // Чтения в Обществе истории и древностей Российских. – 1892. – Кн. 3-4 (162-163). – Отд. IV. – С.1-62; 63-296.
2. Jablonowski A.W. Pisma. T.III. Ukraina. – Warszawa: Sklad glowny w ksiegarni E.Wende i S-ka, 1911. – 368 s.
3. Яблоновский А. Левобережная Украина в XV-XVII ст. Очерк колонизации // Киевская старина. – 1896. – №LIII. – Апрель. – С.85-101.
4. Волков В. Войны и войска Московского государства. – М.: Изд-во Эксмо, Изд-во Алгоритм, 2004. – 576 с.
5. Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К.: Наукова думка, 1993. – 416 с.

6. Bielerzewski P. Rzecz-Pospolita wirtualna – Czernicowskie – Lubecz // <http://rzecz-pospolita.com/czern/lubecz.php3>
7. Клепатский П.Г. Очерки по истории Киевской земли. Т.1. Литовский период. –Одесса: Издательство “Техник”, 1912. – XLIII с. + 599 с.
8. Виноградський Ю. До історії колонізації середньої Чернігівщини. IV. Литовська зверхність. Московське урядовання (рр. 1356-1503-1618) // Історико-географічний збірник / Видає комісія для складання Історико-географічного словника України). – Т.IV. / За редакцією М.Грушевського. – К.: Друкарня Всеукр. Академії наук, 1931. – С.127-143.
9. Русина О. Из спостережень над «Реєстром Чернігівських границь» з 20-х рр. XVI ст. // Записки Наукового товариства ім.Т.Шевченка. Праці історико-філософської секції. – Т.СХХV. – Львів: Наукове товариство ім. Т.Шевченка, 1993. – С.293-306.
10. Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського, Інститут історії України, 1998. – 244 с.
11. Центральний державний історичний архів України у м.Києві (далі. - ЦДІАК України). – КМФ.-36. – Оп.1. – Спр.200. – Волинська метрика. Книга РМ 11 (1588-1589, 1591-1597 рр.), 167Арк.
12. Grabski A., Nadolski A., Nowak T. Zarys dziejow wojskowosci polskiej do roku 1864. –Warszawa: Panstwowe wydawnictwo naukowe, 1965. – Т.1. – 503 s.
13. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття. – К.: Генеза, 1997. – 312 с.
14. Реєстр Черниговских границ // Акты Литовско – Русского государства. Т.II. / Под ред. М.В. Довнар-Запольского. – М.: Университетская типография, 1897. – С.63-65.
15. Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzylem Geograficzno-statystycznym. Tom XI. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas III / Zrodla dziejowe. – Т.ХХII. – Warszawa: Sklad glowny w ksiegarni Gebethnera i Wolffa, 1897. – 668 s.
16. ЦДІАК України. – Ф.57. – Оп.1. – Спр.6. – Генеральний опис Лівобережної України (1765-1769 рр.), 1898 Арк.
17. Лазаревский А.Л. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. Вып.1. – Чернигов: Губернская типография, 1866. – 390 с.
18. Константинович Н. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. Дополнения. – Чернигов: Губернская типография, 1885. – 58 с.
19. Филарет. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Кн.6. – Чернигов: Земская типография, 1874. – 341 с.
20. Лазаревский А.Л. Исторические заметки о некоторых селах Черниговской губернии // Черниговская памятка на 1896/97 год. Карманная справочная книжка. – Чернигов: Губернская типография, 1896. – Отд.III. – С.1-32.
21. Панашенко В.В. Агресія Кримського ханства і султанської Туреччини на Україну в кінці XV – першій половині XVI ст. // Феодалізм на Україні: Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1990. – С.114-132.
22. Памятники дипломатических сношений Московского государства с польско-литовским государством (1487-1533). / Под ред. Г.О.Карпова. Изд. 2-е. – СПб.: Императорское Русское историческое общество, 1882. – 870 с.
23. Акты об украинной администрации // Архив Юго-Западной России. – К., 1907. – Ч.VIII. – Т.V. – III с. + 560 с.
24. Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда. – М.: Университетская типография, 1871. – 156 с.
25. Lustracya Dobr Krola Jmci w wojewodztwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem lezacych // Jablonowski A. Lustracyu Krolewsczyzn ziem Ruskich: Wolynia, Podola i Ukrainy z pierwszej polowy XVII wieku / Zrodla dziejowe. – Warszawa: Druk Jana Cetty, 1877. – Т.V. – С.1-226.
26. В польській історичній літературі можна зустріти іншу дату смерті Софії Гаштольд – 1542 р. Але, вочевидь, що дату сплутали із датою смерті сина – Станіслава Гаштольда (помер 1542 р.), першого чоловіка Барбари Радзівіл (1520-1551 рр.). Див.: Bielerzewski P. Rzecz-Pospolita wirtualna – Czernicowskie – Lubecz // <http://rzecz-pospolita.com/czern/lubecz.php3>
27. Пташицкий С.Л. Описание книг и актов Литовской метрики. – СПб., 1887. – 279 с.
28. Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzylem Geograficzno-statystycznym. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw) // Zrodla dziejowe. –Warszawa: Sklad glowny w ksiegarni Gebethnera i Wolffa, 1894. – Т.ХХ. – 289 s. + 185 s. + XXXI s.
29. Sucheni-Grabowska A. Proby aukcji dochodow z dobr domeny krolewskiej w swietle lustracji z lat 1615-1616 // Przeglqd Historyczny. – 1967. – Т. LVIII. – Zeszyt 2. – С.221-241.
30. Довнар-Запольский М.В. Акты об украинной администрации XVI-XVII вв. // Архив Юго-Западной России. – К., 1907. – Ч.VIII. – Т.V. – С.1-111.
31. Статут Великого княжества Литовского 1529 года / Под ред. акад. АН Литовской ССР К.И.Яблонска. – Минск: Изд. АН БССР, 1960. – 142 с.
32. ЦДІАК України. – Ф.1235. – Оп.1. – Спр.1095. – Грушевський А.С. Города Великого княжества Литовского в XIV-XVI ст. Старина и борьба за старину. Друкарський примірник, видання 1918 р. (1918 г.), 140Арк.

33. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). – Ф.133. – Оп.1. – Спр.232. – Дело о роде Заньковиевых, доказывающих дворянское происхождение (16 ноября 1822 – 30 июня 1855 гг.), 48 Арк.
34. ДАЧО. – Ф.133. – Оп.1. – Спр.395. – Черновые описи дел об утверждении разных лиц в правах дворянства, отосланных в Герольдию (1805 г.), 889 Арк.
35. Милорадович Г.А. Любеч и его святыня. – СПб: Типография Альштулера, 1905. – 105 с.; ил.
36. Милорадович Г.А. Любеч в XVIII веке // Черниговские губернские ведомости. – 1896. – №883. – Часть неофициальная. – С.2-3.
37. ЦДІАК України. – Ф.1235. – Оп.1. – Спр.1240. – Грушевський О.С. Статті до історико-географічного словника України по Чернігівському повіту Чернігівської губернії (1930-і рр.), 26 Арк.
38. ДАЧО. – Ф.133. – Оп.1. – Спр.231. – Дело о дворянском происхождении разных родов (15 августа 1821 – 15 января 1827 гг.), 727 Арк.
39. ДАЧО. – Ф.86. – Оп.1. – Спр.28. – Дело о разборе доказательств о дворянстве лиц, состоящих в подушном окладе (1 января 1792 г.), 305 Арк.
40. Литовская метрика (1553-1567). Книга 564. Книга публичных дел 7 / Подг. к печати Я.Балицлис; Ин-т истории Литвы. – Вильнюс: Mokslo ir encirlopleidyra, 1996. – 207 с.
41. ЦДІАК України. – КМФ.-36. – Оп.1. – Спр.207. – Волинська метрика. Книга РМ 21 (1613, 1615-1616, 1618-1619 рр.), 139 Арк.
-

ІСТОРИЧНІ КЛЕЙНОДИ ЧЕРНІГОВА*

Чернігів — одне з найстаріших міст України, яке у 1623 р. отримало статус магдебурзького міста, тобто право на міське самоврядування. Зовнішніми атрибутами цього права були печатка, герб та прапор.

В історичній науці не склалось єдиної думки щодо символіки Чернігова та Чернігово-Сіверської землі. В.Румянцева вважає, що емблемою Чернігівського князівства здавна був двоголовий орел¹. Натомість Б.Рибаков, дослідивши билини чернігівського циклу, доводив, що спочатку це був віщій ворон або як варіант – фантастична істота Семаргл. На користь цих гіпотез, як і інших схожих, можна знайти достатньо аргументів, тим більше, що емблематика змінювалась протягом століть. Можливо, ворон - раніша емблема, яка трансформувалась в орла під впливом тісних зв'язків Чернігівського князівства з Візантією через Тмутаракань у XI ст.²

Ще один відступ щодо герба Чернігівської землі – чорного орла, а саме його кольору. Можна припустити, що він не випадковий. Історик О.Толочко пише: „Різні боки кордону маркуються різними барвами. Свій бік – світлою, чужий – темною. Протистояння “світло”, “красної” Русі темною, незнайомому полю – одна з головних колористичних доміант давньоруської літератури. Кольоровий код, втім, не єдиний. Він має своє, безпосереднє продовження у знаках сторін світу, де своєму відповідає південь (світло), чужому – північ (темрява). На світанку давньоруської державності саме таким чином поляни усвідомлювали своїх північних сусідів сіверян, пов'язуючи із ними чорну фарбу, а разом і поняття географічної півночі, холоду. Можна твердити, що уявлення про максимальну етнічну відчуженість обов'язково асоціюється із чорною північчю”³.

У такому разі стає зрозумілою позиція геральдистів Речі Посполитої, які у XVII ст. стверджували, що двоголовий чорний орел – давня емблема Чернігівської землі, на підставі чого польський сейм у 1633 р. затвердив герб Чернігівського воєводства. Ним став чорний двоголовий орел з розпущеними крилами під королівською короною та вензелем королевича Владислава на грудях (цікаво, що у 30-і рр. XVII ст. був ще один герб, пов'язаний з Чернігівщиною. Це *Погоня* або вершник в

* Редакція вибачається перед І. Ситим за технічні помилки при підготовці його статті «Сіверянський слід походження роду Мазепи» (С.Л., 2007 р. № 5, с. 44-52): зниклі зноски та підписи до ілюстрацій.